

MARTIN ŠRAJER / 5. 4. 2016

Kniha Film – náš pomocník

Přestože u nás doposud nevyšel ucelený, pro laiky i odborníky uspokojivý přehled dějin české kinematografie, některé dílčí oblasti zdejší filmové výroby jsou již pokryté poměrně uspokojivě. Jednu z nich představují krátké účelové filmy z 50. let. Po knize *Atomy věčnosti* (Lucie Česálková, 2014), časově přesahující až do 30. let, se stejnému tématu nově věnuje také publikace *Film – náš pomocník*, poskytující socio-kulturní, historický, ekonomický a politický kontext ke stejnojmenné kolekci čtyř DVD.

Východiskem všech devíti kapitol, následujících po úvodníku Lucie Česálkové, je stejná otázka, jakou si Česálková kladla již v *Atomech věčnosti* – proč a jak filmy sloužící k osvětě, výchově a propagaci vznikaly a jakou funkci plnily. Tematické vymezení jednotlivých textů koresponduje s obsahem DVD: průmysl, zemědělství, brannost, zdravá výživa, umění, sport, životní styl (schází tudíž pouze zdravotnictví). Následují dvě případové studie, o distribuci krátkých filmů Filmovou lidovou univerzitou a recepci týchž filmů v brněnském kině Čas.

Kolektivní monografie studentek a absolventek Ústavu filmu a audiovizuální kultury na Masarykově univerzitě má z větší části základ v absolventských pracích autorek z let 2011 až 2015, čemuž odpovídá ustálená struktura jednotlivých textů (úvod, část teoretická, část praktická, závěr). Zatímco archivní prameny a použitá literatura jsou uvedeny za každým příspěvkem, rejstřík filmů a jmen je společný pro celou knihu, mající podobu lehkého paperbacku s bohatým fotografickým doprovodem a černo-bílo-žlutou grafickou úpravou sladěnou s DVD box-setem.

K čemu nebo komu krátké dokumentární filmy sloužily a jak vypadaly, prozkoumává jako první Veronika Jančová, zaměřující se na průmysl a hospodářství (*Bezpečně pracovat, více vyrábět: Průmyslový film s tematikou mechanizace průmyslu a bezpečnosti práce*). Vedle praktického využití průmyslových filmů (se zaměřením na bezpečnost práce a mechanizace průmyslu) ji zajímá také proces výroby a schvalování.

Již tato fáze, zahrnující požadavky zadavatele nebo technické a časové možnosti, totiž mnohdy předurčila výslednou podobu filmu.

Upozorňování na příčinný vztah mezi funkcí a formou krátkých užitkových filmů představuje jeden z leitmotivů knihy. Namísto plošného odmítnutí schematicnosti filmů jako *Dodržování pracovní kázně* (1948), *Úderník Svoboda* (1950) nebo *Výroba ozubených kol předkováním zubů* (1958) se autorky snaží rozkrýt, co filmy činí takovými, jaké jsou. Požadavek vyrábět je rychle a jednoduše byl přitom jedním z klíčových faktorů, který ale zároveň zcela neeliminoval stylistickou svébytnost snímků.

Dalším rysem textu Jančové, který bychom mohli vztáhnout i na příspěvky jejích kolegyň, je vsazování filmů do komplexu jiných dobových mediálních výstupů, plnících podobnou úlohu. Na doplnění vědění a proměně vědomí diváků se filmy podílely společně s řadou dalších propagačních a výchovných prostředků a de facto představovaly bod, v němž se protínaly společenské, technologické či institucionální faktory. Jako takové proto dnes představují ideální studijní materiál k širšímu pochopení občansko-výchovných praktik a procesů v 50. letech. Přes riziko nadvlády kontextu nad textem přesto nejsou kontextové odbočky zbytečné a těžištěm všech studií zůstávají filmy, nikoli politika, společnost či průmysl.

Srozumitelným jazykem napsaná studie Veroniky Jančové následující texty předjímá v neposlední řadě segmentací do jasně vymezených podkapitol a obezřetným vedením čtenářovy pozornosti. Autorka nás průběžně připravuje na to, o čem bude psát a rekapituluje, o čem již psala. Důsledné upozorňování, kde v textu se zrovna nacházíme a jakým směrem bude cesta pokračovat, prozrazuje školní původ studií, jimž lze z hlediska analytické přehlednosti a faktografické přesnosti zároveň máloco vytknout.

Přes oddělený popis toho, jak vypadala příprava filmu, jak jeho uvádění, vyprávění nebo styl, autorky nezůstávají na čistě popisné úrovni, kladou si relevantní otázky a nespokojují se s jednoduchými odpověďmi. Barbora Rudinská tak ve druhé kapitole (*Společnou brázdou. Analýza krátkých československých zemědělských filmů*) nastiňuje podmínky výroby a uvádění krátkých zemědělských filmů, zohledňuje jejich společensko-politickou funkci, všímá si jejich formálních aspektů a vsazuje je do víceúrovňového procesu kolektivizace zemědělství.

Podobně Kateřina Šardická (*V čas potřeby budeme všichni vojáky. Možnosti a meze tvořivého pojetí účelového branného filmu*) vedle analýzy formální a stylové stránky filmů určených k propagaci branné výchovy upozorňuje, z čeho požadavek výchovy k obraně vlasti vycházel a nakolik jeho naplnění usnadnilo poválečné propojení filmového průmyslu s ministerstvy a státními podniky. Šardická si také klade otázku, která při čtení monografie zřejmě napadne nejednoho čtenáře – opravdu byly filmy plnicí státní zájmy schopné například „vyburcovat masy a přesvědčit národ o připravenosti jeho i naší armády“? (s. 124)

Jinými slovy, plnily krátké dokumentární filmy své občansko-formativní cíle? Odpověď, vyžadující orálně-historický výzkum divácké recepce, alespoň naznačila Jana Kokešová ve studii *Zabitý čas. Brněnské kino Čas a jeho diváci*, která knihu uzavírá. Pro pamětníky, s nimiž Kokešová vedla rozhovory, zpravidla nebyl hlavním důvodem návštěvy tzv. časového kina, představujícího před nástupem televize hlavního zprostředkovatele audiovizuální zpráv, aktuální program, nýbrž možnost „zabít“ v něm volný čas. Není proto divu, že se největší popularitě těšily grotesky.

Bez ohledu na reálný dopad promítaných filmů na život a myšlení dobových diváků je potřeba rozkrývat jejich rétorickou stavbu a modely argumentace a sledovat, jak se například do propagování vyživovací politiky (Eliška Malečková, *Společně k dílu, společně k jídlu. Filmová propagace a dobové koncepty zdravé výživy*) promítala komunistická mytologie a které faktory povahu a podobu socialistických emblémů a mýtů spoluutvářely. Velmi užitečná, byť v knize poměrně vzácná jsou proto upozornění na projevy určitých tendencí také v hrané tvorbě. Dominika Bäuchelová (*Cti národní tradici a lid svůj. Reflexe dějin, umění a folklóru v českém krátkém filmu*) například zohledňuje, jaké podoby motiv vlastenectví nabyly ve Vávrově husitské trilogii.

Na některé z oblíbených ideologických principů z období studené války upozorňuje Soňa Morgenthalová, zajímající se o funkce a formu filmové propagace tělovýchovy a sportu (*Na shledanou na Strahově. Rétorika řádu v českých sportovně-propagačních filmech*). Nachází paralelu mezi sportovním zápolením a touhou po větší výrobní kapacitě a organizované cvičení na základě zhlédnutých filmů o spartakiádách a sokolských sletech chápe jako symbol podřízenosti jednotlivce kolektivu. (1) Být tělesně zdatný znamenalo být připraven bojovat a pracovat, což Morgenthalová dokládá pronikavým rozborem filmu *Emil Zátopek* (1954). Legenda československé

atletiky je v něm prezentována jako úderník sovětského typu, jehož tvrdý trénink si svou náročností nezádá s celodenní prací u soustruhu.

Na podobných ideologických redukcích jako filmové oslavy sportovců byly založeny filmy vztahující se k tématům životního stylu, jak ve své studii dokládá Barbora Ligasová (*Žijeme lépe, žijeme radostněji: Reflexe proměn životní úrovně a životního stylu v československých krátkých filmech z let 1945–1959*). Přes drobné obměny ideálu kvalitního života dle oblastí, které bylo v určitém období potřeba vyzdvihnout, zůstávala neměnná zakládající myšlenka, že lepší práce přispěje k lepšímu životu (a opačně).

Doplňková studie *Efektivnost alternativní distribuce krátkých filmů a Filmová lidová universita* (Lucie Česálková, Klára Váradí) do větší hloubky prozkoumává, jak byla utvářena a jak (ne)fungovala alternativní distribuční síť časových kin. Zvýšenou snahu obeznamovat diváky na počátku 50. let prostřednictvím akcí jako Filmová lidová univerzita s ideologickými pilíři komunistické strany autorky vysvětlují mimo jiné politickou krizí a nespokojeností obyvatel s hospodářskou situací v zemi.

Využití filmu jako nástroje k idealizaci reálných podmínek životní úrovně může být jednou z příčin toho, proč si komunistický režim nejenom u nás udržel po dobu několika desetiletí relativně silnou pozici. Také kvůli podobným souvislostem má smysl vracet se k starým filmům, ať hraným či dokumentárním, krátkým nebo dlouhým, a zasazovat je do filmových i mimofilmových kontextů.

Lucie Česálková (ed.): Film – náš pomocník. Studie o (ne)užitečnosti českého krátkého filmu 50. let. Národní filmový archiv, Masarykova univerzita, Praha – Brno 2015, 328 stran.

Poznámky:

1. Podobně, třebaže ve velmi odlišném dějinném kontextu, chápal Siegfried Kracauer taneční skupinu Tiller Girls jako emblém industriální společnosti. Viz Kracauer, Siegfried, *Ornament masy*. Praha: Academia, 2008.